

Daartoe behoorden ook diverse bureaus die inlichtingen moesten verstrekken, o.m. het Officieel Bureau voor Inlichtingen over Krijgsgevangenen en Geëvacueerden. Dat was op zijn voorstel begin september 1939 aan Volksgezondheid toegevoegd. Het had tot op 16 mei in Brussel gefunctioneerd. Nadien werkte nog een gelijkaardig bureau op de Belgische ambassade in Parijs. Daarnaast had hij dergelijke bureaus opgericht in Cahors en in Poitiers. Veel hulp kreeg hij van het Rode Kruis dat hij gehuisvest had in de lokalen van zijn ministerie in Cahors. Daarnaast was er op dat ogenblik geen enkele instelling die de zorg op zich nam voor de Belgische soldaten die in Duitsland achter prikkeldraad zaten. Hij vroeg Pierlot of het niet tijd werd om het Bureau voor Hulp aan Krijgsgevangenen op poten te zetten⁸⁴. Dezelfde dag, op 14 juni, schreef Jaspar aan Pierlot dat de moeilijkheden voor de opvang van de Belgische vluchtelingen toenamen. Het werd hoe langer hoe moeilijker onderdak te vinden omdat de Franse autoriteiten Belgen uit de gebouwen zetten om daar hun eigen onderdanen te plaatsen. Jaspar vroeg om barakkenkampen op te richten. Maar daar was extra geld voor nodig⁸⁵.

Het netwerk dat Jaspar over zuidelijk Frankrijk kon spannen werd in belangrijke mate bemand door niet-ambtenaren. De leiding berustte veelal bij provinciegeverneurs of parlementsleden die hij tot «kommissaris» of «afgevaardigde» benoemde⁸⁶. Uit het archief blijkt dat deze mensen niet allemaal op dezelfde wijze aan de kar hebben kunnen trekken. Meestal werden ze overweldigd door het snelle verloop van de gebeurtenissen, de ontwrichting van de Franse administratie en de onkontroleerbare toestroom aan vluchtelingen. Bovendien moest Jaspar de politieke verantwoordelijkheid over dit netwerk delen. De Ministerraad had zijn systeem aanvaard maar eiste dat de vertegenwoordigers ter plekke zich, al naargelang de problematiek, zouden richten tot de minister die daarvoor bevoegd was⁸⁷.

Dat bleef zorgen voor spanningen tussen de ministers. Bovendien was dit, omwille van het inschakelen van parlementsleden, een wel erg merkwaardige vermenging tussen «wetgevende» en «uitvoerende» macht. Dat

84 Jaspar aan Pierlot, op vraag van de Ministerraad, 14 juni 1940 (ARA, *Archief M.-H. Jaspar*, nr. 2028).

85 Jaspar aan Pierlot, 14 juni 1940 (ARA, *Archief M.-H. Jaspar*, nr. 2028).

86 Hérault: Bovesse, gouverneur van Namen. Haute Garonne: Mathieu, gouverneur van Luik. Ardèche: Vanden Corput, gouverneur van Luxemburg. Allier en Nièvre: Van Mol: gouverneur van Henegouwen. Côte d'Or: Verwilghen, gouverneur van Limburg. Tarn: Maistriau: volksvertegenwoordiger en Minister van Staat. Basses-Pyrénées: Wauters, volksvertegenwoordiger en oud-minister. Dordogne: Motz, volksvertegenwoordiger. Corrèze: Beirens. Aude: Coulonvaux, senator. Aveyron: Buset, volksvertegenwoordiger. Gironde: Koelman, volksvertegenwoordiger. Deze gegevens werden geput uit diverse dossiers in Archief M.-H. Jaspar. Het gebeurde herhaaldelijk dat politici zelf vroegen voor een officiële aanstelling door Jaspar. Max Buset bijvoorbeeld was al voorzitter van het Belgisch Komitee in Castres en vroeg dit te officializeren. Twee dagen later kreeg hij een telegram met *Tarn Maistriau désigné - Vous désigné pour Rodez-Aveyron* (ARA, *Archief M.-H. Jaspar* nr. 352).

87 Jaspar aan Arthur Wauters, oud-minister van Volksgezondheid, zijn vertegenwoordiger in het departement Basses-Pyrénées, 14 juni 1940 (ARA, *Archief M.-H. Jaspar*, nr. 2028).

werd ook zo aangevoeld. Des te meer omdat deze mensen allen geëngageerd werden door éénzelfde minister. Het kabinet van Pierlot stuurde een nota rond waarin stond dat geen enkele parlementair nog met een missie mocht belast worden zonder de toestemming van de voorzitters van Kamer en Senaat. Bovendien wilde de eerste minister van dergelijke briefwisseling een kopie ontvangen en een lijst met alle parlementairen die al met een missie belast waren. Minister van Binnenlandse Zaken Vanderpoorten eiste daarnaast een lijst met alle «kommissarissen» die Jaspar had aangeduid — provinciegouverneurs, arrondissementskommissarissen of andere afgevaardigden. In het vervolg moesten deze mensen aangeduid worden door de ministerraad *sur proposition du Ministre de l'Intérieur. Ils seront les délégués conjoints du Ministère de la Santé Publique, du Ministère de l'Intérieur et éventuellement des autres Départements qui auraient besoin de recourir à leur intervention*. Jaspar schreef op de nota: *Le sabotage de Vanderpoorten!!*⁸⁸.

Jaspar werd erg kregelig over minstens een aantal van zijn kollega's-regeringsleden⁸⁹. Op 7 juni vertrok een brief van Jaspar naar Parijs, naar Alex Salkin-Massé. Hij wist dat nogal wat ministers slecht gezind waren omdat Volksgezondheid zich op hun terrein zou wagen. Minister van Justitie Janson had daarover een vriendelijk maar waarschuwend telefoongesprek gevoerd met Jaspar. Die trok zich daar weinig van aan. *Notre presse est fort mauvaise dans les milieux gouvernementaux de Poitiers. On nous accuse de nous occuper d'un tas de choses qui ne nous regardent pas... Bref l'atmosphère n'est pas bonne*⁹⁰.

In een verkilde, haast vijandige sfeer tussen Jaspar en zijn kollega's-ministers, beleefde de regering het einde van de gevechten op Franse bodem. Het uitgeputte Franse leger verzocht na veertig dagen strijd om een wapenstilstand. Dat was ook voor de Belgische ministers een schok want zij hadden een dergelijk einde niet verwacht. In vele ogen was de overgave van het Franse leger ook het einde van de oorlog. Duitsland leek de absolute overwinnaar. In die teneergeslagen atmosfeer viel de beslissing terug te keren naar België. Op 18 juni verklaarde Pierlot de oorlog voor geëindigd. Een paar dagen eerder, op 14 en 15 juni was de regering nog van plan geweest over te steken naar Engeland. Jaspar had dat voornemen van ganser harte gesteund. Om het vertrek van de regering op te vangen was er voor de vluchtelingen op Frans grondgebied nog vlug een krediet van 400 miljoen opzijgezet en een speciale commissie ingericht die zou achterblijven. Voor Jaspar was het plotse wegvallen van elke strijd lust in de

88 Nota: *Communication téléphonique de M. le chef de cabinet*, 14 juni 1940 (ARA, Archief M.-H. Jaspar, nr. 2028).

89 Die werd vooral aangewakkerd door zijn ergernis over wat hij ervaarde als het sollen door de Belgische militaire autoriteiten met de rekruteringsreserve. Op 5 juni 1940 schreef Jaspar aan zijn kabinetschef Thelismar dat hij kredieten aan de minister van Financiën zou vragen zodat hij zelf voor barakken kon zorgen. Als die hem zouden geweigerd worden: *Je ferai un appel public à la radio, et dans la presse sans dissimuler ma pensée* (ARA, Archief M.-H. Jaspar, nr. 2026).

90 (ARA, Archief M.-H. Jaspar, nr. 2026).

regering een zware opdoffer. Hij legde zich daarbij niet neer en vertrok op 18 juni als enige naar Londen nadat hij zich fel verzet had tegen de mening van Pierlot, Spaak en Denis. Zijn strijdlust had niet geleden. Integendeel! Hij besliste om desnoods als enige Belgische minister de strijd aan de zijde van de Britten verder te zetten. Dat zijn vrouw van Joodse afkomst was heeft daarin stellig meegespeeld. Op 23 juni sprak hij een rede uit via de BBC-radio die veel kwaad bloed zette. Zijn kollega's-ministers reageerden meteen en op 24 juni werd Jaspar formeel als minister ontslagen, omdat hij zijn post had «verlaten», en de bevoegdheden van zijn ministerie werden aan dat van Binnenlandse Zaken gehecht, *y compris les secours civils et de l'aide aux réfugiés*⁹¹.

DE SLAG OM WEST-EUROPA IS VERLOREN

Ondertussen was op het Belgische grondgebied de golfslag al eerder in de andere richting gekeerd. De vluchtelingen, die in West-Vlaanderen opeengepakt hadden gezeten, konden na de overgave van het Belgische leger terugkeren naar hun huizen. De opluchting was groot. Had de koning hen per slot van rekening niet gered door zich over te geven en daardoor een vernietigend Duits offensief te voorkomen? Net zoals de regering in Frankrijk haar legitimiteit had geput uit de aanwezigheid van de Belgische vluchtelingen, zo werden de vluchtelingen in West-Vlaanderen nu argument en klankbord voor de koning en zijn omgeving in hun verantwoording voor de overgave van het Belgische leger.

Dat evolueerde al snel naar een zekere animositeit tegen de regering in Frankrijk. Des te meer omdat de Duitsvriendelijke kringen zich uiteraard van de tweespalt bedienden. De koning kreeg een machtige bondgenoot en spreekbuis omdat kardinaal Van Roey onomwonden zijn zijde koos. Van de weeromstuit versterkte dit het levensbeschouwelijk gehalte dat dit konflikt al in zekere mate in zich droeg. De kardinaal bracht zijn en 's konings mening uitdrukkelijk naar voor in zijn herderlijke brief aangaande de overgave die op 31 mei werd verspreid. De strijd voortzetten betekende de «volledige uitroeiing» van het leger. De vluchtelingen waren een even belangrijk argument: «Hun lot zou bovendien onontwijkbaar het aandeel geworden zijn van de honderdduizenden vluchtelingen op dat uiterst klein strookje grond samengepakt». Voor de regering in Frankrijk, die op dat ogenblik vastberaden de strijd wilde voortzetten, had hij dergelijke bemoeigende woorden niet⁹². Hoeft het te verbazen dat de sfeer in België ten

91 Zie hierover nr. 2036 en 2040 in *Archief M.-H. Jaspar* (ARA).

92 Herderlijke brief van Van Roey voorgelezen op 31 mei; opgesteld na contact met Leopold III. Tijdens de oorlog zou de door de Duitsers gecensureerde pers die herderlijke brief uiteraard dik in de verf zetten. De pers in het bezette land had eerder al dergelijke berichtgeving gebracht, hetgeen er op wijst dat de Duitse censuur dit soort berichten positief evalueerde. Deze argumentatie vóór de overgave werd ook na 1945 bruikbaar geacht in de propagandaslag rond Leopold III. Daarom werd de tekst tevens

opzichte van de regering, parlementsleden en de ambtsdragers, die in Frankrijk de koning afkeurden door verder op te roepen om de oorlog verder te zetten, verre van gunstig was. En weer deed zich het verschijnsel voor dat ook in de eerste wereldoorlog de Belgen in het bezette land en de vluchtelingen in het buitenland verdeelde. De mensen in België geloofden dat zij de grootste last van de oorlog te dragen hadden en veroordeelden de gevluchten als mensen die een luilekkerleventje leidden, ver van alle gevaar en ongemak.

De vluchtelingen in Frankrijk interesseerden ook de koning. Al was hij officieel krijgsgevangen, toch werd het hem door de Duitsers mogelijk gemaakt om op 13 juni de president van de Zwitserse Konfederatie te vragen om bij de Fransen en de Britten te bemiddelen zodat de Belgen die terug wilden de gelegenheid zouden krijgen⁹³. Op dat ogenblik was de strijd in Frankrijk nog altijd hevig. In feite betekende dat ook dat de koning daarmee de Belgische regering voor een stuk van haar machtsbasis en legitimatie dreigde te beroven. Was dat zijn bedoeling? In ieder geval zal de bezetter daar wel aan gedacht hebben toen hij de koning toeliet om een dergelijk initiatief te nemen. Pierlot en Spaak waren alvast *particulièrement excédés du mutisme du Roi et du procédé qui consiste à confier le soin de rapatrier les réfugiés à la Croix-Rouge, sans demander aux ministres leur démission*⁹⁴.

Nadat Frankrijk de strijd opgaf kon iedereen naar huis terugkeren. Was dit niet het ultieme bewijs dat de koning gelijk had? Ook bij de vluchtelingen in Frankrijk overheerste vanaf dan die mening en daar moest de regering rekening mee houden. In een memorandum op 30 juni werd vastgesteld: *Quant aux réfugiés belges, la plus grande partie est ralliée au Roi et rares sont ceux qui, maintenant, ne comprennent pas qu'il ne*

afgedrukt in Witboek 1936-1946. Gepubliceerd door het Secretariaat van den koning, z.d. z.p.

93 Leopold III aan de Zwitserse president, 13 juni 1940. Hij vroeg *voire haute intervention pour une négociation essentiellement humanitaire*, zijn bedoeling was meer in het bijzonder de families van zijn gedemobilizeerde soldaten terug te laten keren. Zie ook de brief van de kabinetschef van de koning aan de Zwitserse voorzitter van het Centraal Komitee van het Internationale Rode kruis in Genève, 13 juni 1940, met ingesloten een kopie van de brief aan de Zwitserse president. Volgens het antwoord van de Zwitserse bondspresident aan Leopold, 21 juni 1940, kwam de brief door de oorlogsgebeurtenissen pas aan op 21 juni 1940. Toen was de Franse nederlaag een feit en daardoor sprak de president de hoop uit dat de repatriëring nu rechtstreeks zou kunnen gebeuren (ARCHIEF KONINKLIJK PALEIS, *Fonds Kabinet van koning Leopold III*, 231). De koning vermeldde zijn initiatief in een brief aan de voorzitter van het Belgische Rode Kruis van 28 juni 1940. Na de Franse overgave was dat uiteraard niet meer nodig: *Cette solution est aujourd'hui dépassée par les événements; le retour en Belgique peut dorénavant se faire par la voie directe*. Daarbij kon het Belgische Rode Kruis hulp verlenen (NCWO II, *Archief J. Vossen*, nr. 4).

94 J. VANWELKENHUYZEN en J. DUMONT, 1940 *Le grand Exode*, p. 267. Op basis van Pierre d'Ydewalle. Zie ook gegevens in L. SCHEPENS, 1940, *dagboek van een politiek conflict*, Tiel, Utrecht, 1970, p. 159, 174-175.

*pouvait agir autrement qu'il ne l'a fait*⁹⁵. Men kan overigens niet zeggen dat de regering zich openlijk anti-koningsgezind had getoond. Daarvoor waren de royalistische gevoelens te sterk. Illustratief is de politiek die het N.I.R. voerde. Voogdijminister d'Aspremont-Lynden had de wenk gegeven «elke krenkende uitslating voor de koning, evenals voor de bevolking van bezet België, en ook elke beoordeling van de handelwijze van de koning», achterwege te laten. Er was reden genoeg om dienaangaande alert te zijn! «Tijdens de beluistering van vreemde radio-uitzendingen door onze diensten te Poitiers hadden we vastgesteld dat zowel de Fransen als de Duitsers het voorstelden als was de Koning afgezet door de Belgische regering in Frankrijk. Wij hadden hierop de aandacht gevestigd van minister d'Aspremont-Lynden omdat wij wisten dat hij een voorstander was van een eerbiedvolle houding van de Belgen in Frankrijk tegenover de persoon des konings». Van de gelegenheid werd door het N.I.R. gebruik gemaakt voor een voorzichtige ruk naar een herstel van de eensgezindheid rond de koning. Het doel was de dreiging van een zich uitdiepende kloof tussen de in België geblevenen en de vluchtelingen, in de kiem te smoren⁹⁶. Bovendien hadden de Duitse invallers zich tijdens de veldtocht over het algemeen gedisciplineerd gedragen. Het aantal moorden op burgers was zeer beperkt gebleven. Dat was in 1914 heel anders geweest! Ook dat was een belangrijke psychologische faktor om de vlucht achteraf te veroordelen als fout.

Jaspar zette de oorlog verder. Hij liet zich niet afschrikken door zijn afzetting en op 5 juli 1940 schreef hij een nota waarin hij vooropstelde dat er in Londen opnieuw een regering met een negental departementen moest opgericht worden waaronder een ministerie voor Volksgezondheid en Vluchtelingen. Maar hij stond — voorlopig — moederziel alleen als minister⁹⁷.

Bovendien verbleef de overgrote meerderheid van vluchtelingen op Frans grondgebied. Op 21 juli 1940 zegde Pierlot in een radiorede vanuit Vichy dat de scheiding tussen de zes miljoen landgenoten in België en de twee miljoen vluchtelingen in Frankrijk een van zijn grootste zorgen was. Hij verzekerde de luisteraars dat zijn regering naarstig werkte om iedereen, burgers en militairen, zo snel mogelijk weer naar huis te krijgen. Dat was een prioriteit voor de regering⁹⁸. Onder verantwoordelijkheid van Vanderpoorten kregen de vluchtelingen pamfletten in de handen gestopt waarop hun verzekerd werd dat de regering, met de hulp van het Rode

95 *Memorandum sur la cabinet belge*, z.a., 30 juni 1940 (NCWO II, *Archief J. Vossen*, nr. 12). De auteur(s) en de omstandigheden waarin dit memorandum tot stand kwam zijn ons onbekend.

96 Jan Boon, directeur-generaal van het N.I.R., aan Kuypers, een van de N.I.R.-topverantwoordelijken, 30 juli 1940 (KADOC, *Archief Jan Boon*, 7.2.3.2.1.).

97 Nota van 5 juli betreffende de juridische positie van hemzelf en die van de regering (ARA, *Archief M.-H. Jaspar*, nr. 2030). Jaspar kreeg in Londen wel gezelschap van vrijzinnige politici als C. Huysmans, M. Buset en I. Blume.

98 Tekst in *Archief J. Vossen*, nr. 14 (NCWO II). Zie ook CARTON DE WIART, *Souvenirs politiques (1918-1951)*, Brussel, 1981, p. 272-273.

Kruis, hen zo vlug mogelijk weer naar huis zou helpen. De ministers voorzagen zelfs in hun aftreden want ze stelden een Besluit op dat een autonome Dienst voor vluchtelingen, de demobilisatie van het leger en de repatriëring zou oprichten. Als die taak was uitgevoerd zou de dienst zichzelf opheffen⁹⁹.

Ondertussen ebde de golf van neerslachtigheid na de Franse overgave wat weg. De Britten zetten de strijd verder. Een deel van de Belgische politieke elite, zag geen kansen in het bezette België - of werd de toegang verboden -, vatte weer moed en zo volgden vele andere ministers en politieke zwaargewichten Jaspar naar Londen. De oorlog tegen de Duitsers zou verder gaan. Maar wat doen met de minister die die keuze te vroeg had gemaakt? In hun ogen was hij definitief verbrand en mocht hij geen politieke rol meer spelen. Hun politiek gewicht was veel groter en Jaspar moest zwichten. Maar er werd een galante oplossing gevonden! Jaspar was bereid om zich terug te trekken en de diplomatieke diensten te vervoegen waardoor hij tevens zijn politiek doodvonnis tekende. Maar daarmee eindigde de controverse niet. Hij vermoedde flink wat roddel achter zijn rug en dat zinde hem niet. Op 28 oktober 1940 schreef hij naar de in Engeland aanwezige Belgische parlementsleden een brief. Hij had vastgesteld dat Pierlot, Spaak, Gutt, De Vleeschauwer hem ervan beschuldigden de vluchtelingen en de rekruteringsreserve in de steek gelaten te hebben. *Antérieurement, à Paris, le 26 mai, messieurs Pierlot, Spaak et Denis ont rapporté au Conseil que le Roi attribuait l'une des causes de la capitulation, à laquelle ils se disent acculés, à la politique suivie en matière d'évacuation de la population civile.* Hij eiste een parlementair onderzoek naar zijn activiteiten als verantwoordelijke voor de vluchtelingen in Frankrijk en was bereid daarvoor zijn archief ter beschikking te stellen¹⁰⁰. Zover kwam het niet. De regering greep immers zelf de vluchtelingen aan als verantwoording voor het feit dat ze nog zolang in Frankrijk was gebleven¹⁰¹.

Wel richtte de Londense regering op 21 september 1940 een Dienst voor de Belgische Vluchtelingen op die voor «alles» verantwoordelijk was wat betreft de opvang en de begeleiding van de vluchtelingen¹⁰².

99 Pamflet en ontwerp-besluit in *Archief Ministerie van Financiën, Algemeen Secretariaat*, nr. 390, «dossier 1364» (ARA). Het is onwaarschijnlijk dat er van de uitvoering van het besluit ooit iets is terecht gekomen. Als leiders van de dienst werden ondermeer vooropgesteld: Hannecart, kommissaris-generaal voor de repatriëring in bezet Frankrijk en baron Holvoet, een van de mensen die Jaspar in zijn netwerk had ingeschakeld.

100 Jaspar aan de parlementsvoorzitter en kollega's, 28 oktober 1940 (ARA, *Archief M.-H. Jaspar*, nr. 2040). Jaspar was en bleef erg gevoelig voor dergelijke uitspraken, zie daarvoor ook Jaspar aan Spaak, 3 maart 1941 en 28 mei 1942 (ARA, *id.*, nr. 1609).

101 Jaspar wist dat uiteraard. Op 19 maart 1943 smeerde hij dat Spaak onder de neus: *Il est puéril de soutenir que le départ du Gouvernement avait été retardé par l'obligation où il se trouvait de veiller au rapatriement des réfugiés. C'est là une thèse officielle qui vaut pour la durée de la guerre, mais tu sais comme moi qu'elle n'est pas conforme à la réalité historique* (ARA, *Archief M.-H. Jaspar*, nr. 1609).

102 Opgericht bij een Ministerieel Besluit van 21 september 1940. Zie dokumentatie in NCWO II, LK2.

DE TERUGKEER NAAR HET BEZETTE LAND

In het bezette land kwam de administratie ondertussen langzaam terug op dreef onder leiding van de sekretarissen-generaal. De administratie van Volksgezondheid werd geleid door Raymond Delhaye, directeur-generaal van de warenhuisketen «Au Bon Marché». Hij was ter elfder ure, op 16 mei, benoemd als waarnemend sekretaris-generaal¹⁰³. Delhaye was een goede vriend van Jaspar. Van de medische aspecten van volksgezondheid kende hij niets maar hij was wel een goede organisator en sprak Duits. Bovendien was hij al betrokken geweest bij de kommissie die, in de loop van 1938, plannen ontwierp om de burgerlijke administratie op een oorlog voor te bereiden en de bevoorrading van het land te verzekeren. Hij wist daardoor heel goed wat van hem en zijn ambtenaren verwacht werd¹⁰⁴.

Al op 17 juni hadden de sekretarissen-generaal beslist om de vluchtelingen te helpen¹⁰⁵. Ze wisten dat de levensomstandigheden voor de grote meerderheid erg slecht waren. Het was geen simpele opdracht. Vrijwel alle ambtenaren waren op de vlucht geslagen en de dienst Bevoorrading had zijn dokumenten niet eens meer, zelfs de rantsoenzegels waren op de dool. Op Volksgezondheid was geen enkel geneesheer-diensthooft meer op post. Delhaye had bovendien geen transportmiddelen. Hij was bereid daarvoor de Duitsers aan te spreken. Op 25 juni zei Delhaye dat het repatriëren kon beginnen. Op die dag verscheen in het *Belgisch Staatsblad* dat de Dienst voor Repatriëring der Vluchtelingen werd ingesteld. Wie daaraan werd verbonden kreeg een mandaat van zes maanden dat hij kosteloos moest vervullen. Tegen midden juli lag het tempo op ongeveer 10.000 vluchtelingen per dag¹⁰⁶. Delhaye zorgde ook voor bijstand aan de thuiskomers. Op 7 juli werd een Centrale Dienst voor Hulp en Onderstand opgericht. Die moest de sociale en humanitaire werking van

103 Benoemingsbesluit in *Belgisch Staatsblad*, 7 juni 1940.

104 Over de relatie met Marcel-Henri Jaspar, zie *Mémoires sans retouches*. Over de betrokkenheid van Delhaye bij de oorlogsvoorbereiding: *Archief Ministerie van Financiën, Algemeen secretariaat*, dossier 605/4: *Office de Ravitaillement et des Secours civils (1938)* (ARA).

105 M. VAN DEN WIJNGAERT, *Het beleid van het comité van de sekretarissen-generaal in België tijdens de Duitse bezetting 1940-1944*, (VERHANDELINGEN VAN DE KAWLSKB, KLASSE DER LETTEREN, nr. 79), Brussel, 1975. De vluchtelingenproblematiek en het ingrijpen van de sekretarissen-generaal werd hierin reeds behandeld; voornamelijk p. 34-37, 43-45, 71. Het gebruikte bronnenmateriaal, in casu het archief van Oscar Plisnier, werd opnieuw onderzocht met het oog op aanvullende gegevens.

106 Verslagen sekretarissen-generaal, 17, 20 en 25 juni; 15 juli 1940 (ARA, *Archief O. Plisnier*, nr. 21). Delhaye stuurde ondermeer de heren Bodson en Hannecart als koördinatoren naar Frankrijk. Wat zijn administratie betreft: in een uitvoerige nota onder de titel *Réflexions*, bedoeld voor het Hof, meent prins Louis de Mérode op 30 juni 1940 dat het departement van Volksgezondheid à ce moment le seul organe de pouvoir à possibilité d'action was. (ARCHIEF KONINKLIJK PALEIS, *Fonds Kabinet van koning Leopold III*, nr. 230).

de openbare en private instellingen ordenen en steunen «en aan de bevolking een bijkomende hulp te verlenen waar zulks nodig blijkt»¹⁰⁷.

Door de Franse overgave werden de vluchtelingen in het niet door de Duitsers bezette deel van Frankrijk bereikbaar voor Delhay. Maar hij had Duitse hulp broodnodig. Eind juli ging hij, samen met kollega Delmer, met Reeder en von Craushaar, topefficiëren van het bezettingsbestuur, praten. De Duitsers vonden dat het repatriëren te traag ging en ze vroegen een kommissie van drie man ter plaatse te sturen, prins de Merode, de Gentse hoogleraar-geneesheer Corneel Heymans die bekend stond als zeer Vlaamsgezind, en de V.N.V.-volksvertegenwoordiger Gerard Romsée. Deze ploeg moest in Fontainebleau met de Duitse instanties kontakt nemen. Dat moest op de radio afgekondigd worden. Alle kosten kwamen uiteraard voor Belgische rekening. Daarmee zaten de sekretarissen-generaal met een probleem opgezaagd. Delhay vroeg zich af welke macht die kommissie in werkelijkheid zou krijgen. En wat zou dan de houding zijn van de Belgische regeringsleden in Poitiers? Hij zou de aangeduide personaliteiten kontakteren¹⁰⁸.

De bezetter was niet van plan om de sekretarissen-generaal zonder meer hun gang te laten gaan. Enkele topambtenaren stonden niet in de Duitse gunst. Op 1 augustus 1940 stuurde generaal Eggert Reeder aan Delmer, voorzitter van het kollege van sekretarissen-generaal, een uitvoerige brief met zijn wens. Al wat met voedsel en bevoorrading te maken had moest gekoncentreerd worden in het ministerie van Landbouw en de administratie van Volksgezondheid moest een onderdeel worden van Binnenlandse Zaken. *L'administration militaire est également d'avis qu'une collaboration fructueuse avec M. Mathieu ne pourrait se réaliser. M. Delhay pourra s'adonner de nouveau entièrement à ses occupations privées*¹⁰⁹.

Daarmee wist Delhay dat de Duitsers hem weg wilden maar hij stond er op dat zijn administratie eerst het vluchtelingenwerk zou voltooien vóór er van opheffen als autonoom departement sprake kon zijn. Op 5 augustus noemde hij het dagelijks aantal terugkerenden *très appréciable*. Aan dat tempo zou de terugkeer binnen enkele weken voltooid zijn. Hij had wel ernstige bezwaren tegen de door de Duitsers gevraagde kommissie-van-drie. In die zin kwam het hoge tempo van de repatriëring goed uit. Maar hij moest de Duitsers gehoorzamen en op 6 augustus deelde hij mee dat de drie aanvaard hadden. Op die dag schreef Delmer Reeder dat al de gevraagde administratieve hervormingen zouden uitgevoerd worden, maar hij spatelde tegen wat het verwijderen van de genoemde funktionarissen betrof. Delhay was intens bezig met het terug naar huis halen van de vluchtelingen. Binnen enkele weken zou dat gedaan zijn. Tot zolang vroeg hij uitstel van executie voor Delhay en zijn administratie van Volksgezond-

107 *Belgisch Staatsblad*, 7-8-9 juli 1940.

108 Vergadering sekretarissen-generaal, 30 juli 1940 (ARA, *Archief O. Plisnier*, nr. 21).

109 Reeder aan Delmer, 1 augustus 1940 (ARA, *Archief O. Plisnier*, nr. 233).

heid. Delhayé zou daarna uit eigen beweging en om persoonlijke redenen weggaan¹¹⁰.

De Duitsers wilden de terugkeer van de vluchtelingen omdat dit nodig was om het economisch leven weer op gang te brengen, zodat het bezette land kon bijdragen aan de Duitse oorlogsinspanning. Daarnaast konden ze proberen om de repatriëring van de vluchtelingen propagandistisch uit te baten en het V.N.V. zou daarvan, via Romsée, een graantje meepikken. Er moest dus wat gebeuren om dat laatste te voorkomen. Ook al omdat de stemming bij de bevolking zo al slecht was. Sekretaris-generaal De Winter vroeg op 17 augustus om meer persberichten de wereld in te sturen. De publieke opinie moest te allen prijze op de hoogte gesteld worden van wat er gebeurde zodat niemand kon insinueren dat de sekretarissen-generaal niets gedaan hadden om *leurs compatriotes malheureux* te helpen. Volgens Verwilghen moest Delhayé *non pas une note lapidaire mais un véritable exposé* verspreiden. Des te meer omdat von Craushaar persoonlijk bij Delhayé nog eens had aangedrongen om de gevraagde kommissie zo snel mogelijk naar Frankrijk te zenden. Delhayé zou desbetreffend een besluit opstellen *mais il est entendu que cet arrêté ne sera pas publié au 'Moniteur'*¹¹¹.

Op 14 september ontving Delmer een nieuw schrijven van de bezetter die eiste dat *définitivement et sans tarder* het ministerie van Volksgezondheid zou opgeheven worden en de administratie overgeheveld naar Binnenlandse Zaken¹¹². Voor Delhayé en zijn ambtenaren begon de tijd te dringen. De repatriëring was bijna afgelopen. Er toerde nog een trein door Frankrijk om gekwetsten op te halen. Op 24 september schatte Delhayé dat er nog 1500 landgenoten in het Zuiden waren achtergebleven. *Parmi elles il y a un certain nombre d'Israélites qui ne manifestent sans doute pas le désir de revenir en Belgique*¹¹³. Toen zijn bevoegdheden en administratie dan toch verdeeld werden over Binnenlandse Zaken en Landbouw mochten zijn kollega's sekretarissen-generaal tevreden zijn: de vluchtelingen waren terug! In zijn dankwoord stipte Delhayé met gerechtvaardigde trots aan dat het vluchtelingenprobleem *est virtuellement et, nous pouvons le dire, miraculeusement terminée*¹¹⁴.

110 Twee brieven van Delmer aan Reeder, 6 augustus 1940 (ARA, Archief O. Plisnier, nr. 233). Afgaande op briefwisseling betreffende de financiering van de missie-Heymans in het Archief Ministerie van Financiën, Algemeen secretariaat, nr. 390, dossier 1364 (ARA) is deze kommissie zeer waarschijnlijk inderdaad naar Frankrijk vertrokken.

111 Verslag sekretarissen-generaal, 22 augustus 1940 (ARA, Archief O. Plisnier, nr. 233).

112 Militärverwaltung aan Delmer, 14 september 1940 (ARA, Archief O. Plisnier, nr. 233).

113 Verslag sekretarissen-generaal, 20 en 24 september 1940 (ARA, Archief O. Plisnier, nr. 211).

114 Verslag vergadering van de sekretarissen-generaal van 24 september 1940 (NCWO II, Archief Vossen, nr. 62). De tekst van Delhayes toespraak bevindt zich tevens in Archief O. Plisnier, nr. 64 (ARA). Voor het eervol ontslag van Delhayé en de overbrenging van de administratie van Volksgezondheid naar Binnenlandse Zaken: Besluiten van 25 september in *Belgisch Staatsblad*, 26 september 1940.

Al zou het oorlogsgeweld in de komende jaren nog vele Belgen dwingen om huis en hof te verlaten, toch was een hoofdstuk afgesloten. De politieke gevolgen zouden evenwel nog lang nazinderen.

BESLUIT

De Belgische bevolking werd in de lente en de zomer van 1940 massaal met de vlucht gekonfronteerd. Elke vluchteling heeft zo zijn verhaal. Hij of zij beleefde de uittocht vrijwel altijd als een complete chaos. Dat beeld heeft doorgewerkt in de geschiedschrijving. Vanwelkenhuyzen en Dumont noteerden: *le grand déplacement de population de mai 1940 est le contraire d'un mouvement organisé. C'est une improvisation chaotique.* Maar het zou fout zijn te blijven hangen bij deze niet onjuiste maar onvolledige historische beeldvorming van de exodus. De diverse factoren die bijgedragen hebben tot het ontstaan van die chaos hebben we kunnen aanduiden: de onwil van de regering om de bedreigde burgers voortijdig te evacueren (het gevolg daarvan was immers een economische ramp!); het onvermogen van de strijdkrachten om de burgers effectief thuis te houden of hun vlucht te kanaliseren; de soms gebrekkige samenwerking tussen militaire en burgerlijke autoriteiten; de struisvogelpolitiek van vrijwel de hele burgerbevolking die pas het huis verliet wanneer het te laat was en dat bovendien deed tegen de militaire richtlijnen in... En zeker niet te vergeten: het gebrek aan een grondige, diplomatieke voorbereiding door het keurslijf van de neutraliteit... Toen bleek dat de Belgische defensie niet in staat was de agressor tegen te houden was het voor iedereen kiezen tussen Scylla en Charybdis.

De bevolking heeft zelfs niet gemerkt in welke mate de autoriteiten, in casu het ministerie van Volksgezondheid, pogingen deden om de uittocht te begeleiden. De oorlogsomstandigheden haalden de Belgische administratieve diensten die de evacuatie moesten omkaderen, immers grondig overhoop. Plots moesten er taken verricht worden waarvoor eigenlijk amper een juridisch kader en nog minder mensen voor voorhanden waren. Er moest zelfs een administratief netwerk op Franse bodem opgezet worden. De opmerking van Vanwelkenhuyzen en Dumont, *les pièces officielles sont rares. Elles sont encore plus rarement significatives. La bureaucratie — ou ce qui en restait — tournait à vide. Ses dossiers révèlent des intentions davantage que des réalisations*, is slechts gedeeltelijk waar. Het administratief apparaat kon inderdaad de taak niet aan. Niet omdat het de problemen niet onder ogen had gezien maar omdat de opgelegde beperkingen aangaande beschikbaar grondgebied, infrastructuur en politieke wil het onmogelijk maakten de opdrachten uit te voeren. Vooral omdat de Duitse aanvallers hun Blitzkrieg onstuitbaar was en in West-Europa op veertig dagen tot een einde werd gebracht. Rekening houdend met de overrompelende militaire gebeurtenissen, hebben de weinige ambtenaren en de vrijwilligers, naamloze burgers, politici en vrienden van Jaspar, het er niet slecht afgebracht. De combattieve geest van de minister — gevoed door zijn

afkeer voor de nationaal-socialisten — die geen ogenblik zijn inzet liet verslappen, heeft daartoe stellig bijgedragen.

Het ging hem immers niet alleen om de opvang en begeleiding van meestal totaal berooide vluchtelingen! Deze massa bleek een gewichtige machtsfaktor binnen de snel evoluerende politieke kontekst. De vluchtelingen hebben er mee voor gezorgd dat 1940 zo een cruciaal jaar is geworden in onze politieke geschiedenis. De gevolgen daarvan zouden nog lange tijd nazinderen. Uit de studie bleek dat het vluchtelingenprobleem een van de elementen was die de «koningskwestie» verdiepte en verscherpte. Het is korrekt dat de politiek van de koning vóór de Duitse inval België zo lang als mogelijk buiten het oorlogsgeweld heeft gehouden¹¹⁵. De keerzijde was dat deze neutraliteit het praktisch onmogelijk maakte om voorbereidingen te treffen voor de opvang van de vluchtende burgers in het buitenland. Na de Duitse invasie waren de vluchtelingen argument en legitimatie voor Leopold III om zich over te geven; voor de regering in Frankrijk waren ze argument en legitimatie om de strijd verder te zetten.

Waarom dan in de geschiedschrijving zo weinig aandacht voor het werk van Jaspar en zijn medewerkers? Alleen maar omdat ze in feite werkten aan een verloren zaak omdat Frankrijk zich na korte tijd ook overgaf? Of speelt de figuur van de minister mee? Hij deed nochtans zijn best om, via zijn beleid, een nationale consensus te bevorderen met een uitgesproken aandacht voor de verzuchtingen van de Vlaamsgezinden en de gelovigen; elementen waartegenover hij van huize uit eerder afkerig stond. Maar dat was niet voldoende. We hebben gemerkt hoe hij in snel tempo vervreemde van het politieke milieu. Eerst dreef hij weg van koning en legertop, nadien ook van zijn kollega's. Hij was de eerste en voorlopig enige minister in functie die de strijd effectief wilde verderzetten aan Britse zijde. Hij was tevens de minister die de oorlog het scherpst als een ideologisch konflikt zag en veel minder als een strijd tussen natie-staten. Jaspar was dus een uitzondering want lang niet iedereen zag het zo in 1940. De vlucht naar Frankrijk bracht de verscheurende verscheidenheid aan opvattingen binnen de traditionele Belgische elite aan het licht. Om die elite nadien, in Londen, opnieuw aan elkaar te lijmen was Jaspars verwijdering uit de politieke arena nodig. Daarnaast hebben de historici zich vrijwel uitsluitend op de politieke besluitvorming en de militaire aspecten van «1940» gericht. Dat het civiele luik van de staat — de administratie — een belangrijk en werkzaam element was, is daardoor over het hoofd gezien.

Hoe dan ook! De studie geeft een idee van de zware spanning die zich kan ontwikkelen tussen binnenlandse politieke verhoudingen en de internationale kontekst waarbinnen een staat zich moet staande houden. Oorlogsomstandigheden kunnen alles overhoop gooien en kunnen ambtenaren en gewone mensen dwingen een rol te vervullen die normaal

115 G. JANSSENS, «Leopold III. Een regering in de schaduw van de internationale spanning. (1934-1940)», in *België en zijn koningen. Dossier bij de gelijknamige tentoonstelling in het Algemeen Rijksarchief*, Brussel 1990, p. 131.

gesproken enkel voor diplomaten is weggelegd. Het spreekt vanzelf dat niet iedereen dezelfde konklusies trok, maar de ervaring van de exodus in 1940 was voor een belangrijk deel van de Belgische politieke elite één van de elementen die leidde tot het opzeggen van de neutraliteit, de overtuigende keuze voor een geïntegreerd militair bondgenootschap en het latere proces van de Europese eenmaking. De meerderheid van de vluchtelingen zal de bezetting en de bevrijding nog moeten ervaren eer ze tot dezelfde konklusies kwam. Deze opties zouden gaan behoren tot de minimale consensus die nodig was om België na de oorlog politiek leefbaar te houden. Dat was broodnodig toen de koningskwestie de drie traditionele breuklijnen — de communautaire, de levensbeschouwelijke en de sociaal-ekonomische — op een gevaarlijke manier naar elkaar toe deed konvergeren. Uiteindelijk moest de troonsafstand van Leopold III de lont uit het kruitvat halen. De miljoenen vluchtelingen van mei '40 beseften niet meer hoezeer zijzelf mede aan de basis lagen van het explosief maken van deze koningskwestie en hoe hun wedervaren er tevens toe had geleid dat België voor de afzienbare toekomst een hechte schakel werd in de samenwerkingsverbanden tussen de Westerse democratieën.

«... mais il est parvenu à relever quelques notes qui ont été légèrement modifiées ou complétées. L'article décrit « véritablement le fonctionnement du service, ses rapports avec Londres et avec le « poste central » de la Sûreté de l'État belge en France, dont le réseau dépendait pour la transmission de son courrier et parfois même pour son trafic radio. En effet, de tout le réseau de « renseignements « boucle » fut le seul qui ne dépendait pas d'opérateur radio (sauf en août 1944 donc après plus de deux ans de fonctionnement) ».

Bienne Verheyden

Il y a quelques années déjà, début 1970, Albert Kroll, le directeur et chef du réseau de renseignement belge pendant la seconde guerre mondiale se présentait au Centre de recherches et d'études historiques de la Seconde Guerre mondiale pour y présenter les originaux des courriers encore, en sa possession et saisis par son groupe à Londres.¹ On aurait pu s'attendre de retrouver avec ces documents qui avaient été dangereux à conserver, mais les services de renseignement obligés d'avoir expliqué à Kroll, alias Boucle — comme à tous les agents formés en Angleterre — qu'il devait garder les doubles de ses courriers pendant tout son séjour pour le cas où il éût été nécessaire, à la suite d'un « casse » en Belgique, en France, en Espagne ou au Portugal,² d'envoyer une nouvelle microphotographie des pièces de

¹ Cette chronique se fit sans doute en réaction à la venue des archives Clarence, autre réseau belge créé par les historiens à l'Imperial War Museum de Londres, des archives allemandes créées au même endroit, la consultation par les chercheurs belges. Les archives de Boucle se trouvent au Centre sous la cote 2 à L'Université en son patrére (recherches). Quelques documents complémentaires se trouvent dans les Papiers W. Kroll (PUB).

² Certains historiens ont également pu se documenter sur les doubles stockés évadés ou saisis d'urgence à destination de Londres.